

ВІДГУК ОПОНЕНТА
кандидата юридичних наук, професора
Ірини ГАЗДАЙКИ-ВАСИЛИШИН
на дисертацію Віти Сергіївни МУСАТЕНКО на тему
«Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Тема дослідження, обрана Вітою МУСАТЕНКО, є безперечно актуальною з огляду на низку об'єктивних чинників. Першочергово, актуальність тематики пов'язана з тим, що в умовах повномасштабної збройної агресії проти України спостерігається суттєве зростання вразливих категорій населення (вимушено переміщених осіб, самотніх жінок, дітей-сиріт, жертв насильства), що створює підґрунтя для активізації злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Таким чином, проблема набуває не лише правового, а й гострого соціального виміру.

Одним із резонансних прикладів, який демонструє гостроту проблематики, може слугувати випадок, де організована група з дванадцяти осіб (дві клініки, менеджери, адміністратори, адвокат) налагодили схему торгівлі дітьми в Києві та Харкові. Схема працювала під прикриттям програм сурогатного материнства для «іноземців». Злочинці шукали жінок у складному матеріальному становищі, переважно з Харківщини; після народження дітей переправляли іноземцям через кордон із підробленими документами. Сурогатним матерям виплачували значно менші суми, ніж обіцяли, використовуючи при цьому шантаж, погрози й залякування. У межах слідства у цьому провадженні встановлено факти незаконного переміщення за кордон під час дії воєнного стану восьми немовлят та попереджена спроба вивозу за кордон ще однієї дитини¹.

Про актуальність тематики свідчать також міжнародні зобов'язання нашої держави у сфері протидії торгівлі людьми, передбачені низкою міжнародних актів, зокрема Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Гармонізація національного кримінального законодавства із цими документами є невід'ємною частиною євроінтеграційного курсу держави.

Проте, практика українських національних судів і правоохоронних органів нерідко містить помилки у кваліфікації діянь, пов'язаних із торгівлею людьми, зокрема в частині розмежування з суміжними складами (викрадення, незаконне позбавлення волі, втягнення в проституцію), що не сприяє єдності судової практики та знижує ефективність правосуддя.

¹ <https://gp.gov.ua/ua/posts/torgivlya-ditmi-vikrito-masstabnu-sxemu-perepravlennya-novonarodzenix-ditei-za-kordon-pid-prikrittyam-surogatnogo-materinstva>

Зазначені обставини вказують на необхідність переосмислення підходів до кримінально-правової оцінки торгівлі людьми, а також на потребу вдосконалення закону України про кримінальну відповідальність з огляду на виклики сьогодення та міжнародно-правові стандарти в цій сфері. Саме тому комплексне наукове дослідження проблем кримінальної відповідальності за торгівлю людьми має важливе теоретичне та прикладне значення.

Обґрунтованість, достовірність та новизна представлених результатів дослідження. Новизна наукових положень полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому кримінальну відповідальність за торгівлю людьми розглянуто як кримінальне правопорушення проти волі, честі та гідності особи після законодавчих змін 2018 року, а також трансформаційних викликів, пов'язаних із широкомасштабною збройною агресією проти України. Зокрема, теоретичні та практичні результати, що мають наукову новизну та вказують на особистий внесок авторки, такі:

- здійснено ґрунтовний аналіз правової природи складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, після змін законодавства 2018 р. в системному зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

- досліджено новітні форми торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту, а також визначено кримінологічні чинники збільшення кількості випадків вчинення цього виду кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану;

- обґрунтовано необхідність подальшої конкретизації ознак «уразливого стану особи», «експлуатації» та «примусу» в контексті правозастосування;

- удосконалено доктринальні підходи до визначення об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину торгівлі людьми; досліджено механізм впливу кваліфікуючих ознак на диференціацію кримінальної відповідальності.

Також дисертанткою розроблено авторську концепцію вдосконалення кримінально-правових засобів протидії торгівлі людьми, яка передбачає внесення пропозицій щодо: уніфікації судової практики застосування ст. 149 КК України; розширення підстав для застосування кваліфікуючих ознак з огляду на сучасну соціально-криміногенну ситуацію; удосконалення понятійного апарату в примітках до ст. 149 КК України.

Зазначені пропозиції дисертантки є доречними та досить обґрунтованими. Обґрунтованість та достовірність отриманих результатів підтверджується також відповідністю отриманих результатів темі дослідження; логічно побудованою структурою роботи; відповідністю мети дослідження тим завданням, що поставила перед собою дисертантка; якісною аналітичною роботою над достатнім обсягом наукових джерел та судових рішень, а також вмінням авторки аргументовано доводити свою позицію та брати участь у науковій дискусії.

Оцінка змісту дисертації, рівня виконання поставлених завдань та оволодіння методологією наукової діяльності. Дисертація виконана на належному науковому рівні. План роботи складено вдало, що сприяє логічно сформованій конструкції роботи та послідовному дослідженню та викладенню усіх аспектів досліджуваної проблематики. У першому розділі авторка присвятила свою увагу загальним засадам кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, зокрема проаналізувала теоретико-методологічні основи дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми; історичні аспекти становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми; міжнародний та зарубіжний досвід становлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми.

Другий розділ роботи присвячено кримінально-правовій характеристиці об'єктивних і суб'єктивних ознак складу торгівлі людьми. Зокрема, детально проаналізовано ознаки об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони цього складу злочину. В третьому розділі дисертації авторка дослідила особливості кримінальної відповідальності та покарання за торгівлю людьми. А саме, провела відмежування торгівлі людьми від інших кримінальних правопорушень; проаналізувала особливості кваліфікації торгівлі людьми та призначення покарання за цей злочин.

Дисертаційна робота Віти МУСАТЕНКО є цікавою, самостійною та оригінальною науковою працею, в результаті здійснення якої сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення розуміння та практики застосування кримінально-правових норм, спрямованих на протидію торгівлі людьми.

Методологічний базис роботи обраний відповідно до специфіки досліджуваної проблематики. Дисертанткою вдало застосовано поєднання загальнонаукових та спеціальних методів та продемонстровано вправне володіння методологією наукової діяльності. Зокрема, в роботі використано діалектичний, порівняльно-правовий, статистичний методи, метод історико-правового аналізу, системного аналізу.

Наукове та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, наведені у дисертації, можуть бути використані у правотворчій сфері (під час розроблення пропозицій, щодо внесення змін і доповнень до КК України в аспекті кримінальної відповідальності за торгівлю людьми); в практичній діяльності (для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у частині кримінальної відповідальності за торгівлю людьми); в освітньому процесі (під час викладання та вивчення навчальних дисциплін кримінально-правового спрямування); у науково-дослідній діяльності (для подальшого розроблення наукових положень щодо проблемних питань кримінальної відповідальності за торгівлю людьми).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих наукових працях. Наукові положення, висновки, які містяться

у дисертації, достатньою мірою опубліковані у фахових публікаціях та апробовані здобувачем. Кількість та науковий рівень підготовлених наукових праць відповідає вимогам, встановленим для оприлюднення результатів дисертацій. Зокрема, авторкою опубліковано одинадцять наукових праць, серед яких чотири статті у наукових фахових виданнях України; сім тез доповідей на науково-практичних заходах (щоправда, під час опису апробації результатів дисертації у вступі авторка зазначила лише шість науково-практичних заходів, вочевидь, це технічна помилка).

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Під час ретельного вивчення змісту дисертації фактів порушення академічної доброчесності мною не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження. Численні позитивні аспекти роботи не виключають наявності дискусійних положень та зауважень, які варто розглянути під час публічного захисту для вдосконалення аргументації позицій здобувача, а також для врахування у подальшій роботі над окресленою проблематикою:

1. У результаті проведеного дисертаційного дослідження авторка пропонує оновлену редакцію статті 149 КК України, залишаючи при цьому назву цієї статті незмінною. Однак, навіть побіжним поглядом не складно помітити певну невідповідність між назвою чинної статті 149 КК України та її змістом. Оскільки для наявності ознак цього складу кримінального правопорушення, згідно із змістом ч. 1 ст. 149 КК України, достатньо вчинити хоча б одне із там закріплених альтернативних діянь щодо *однієї* людини. Множинність потерпілих не є обов'язковою ознакою даного складу злочину. Тому, як видається, для дотримання вимог якості та точності кримінального закону, доцільно було б у пропонованій авторкою редакції усунути цю невідповідність шляхом зміни назви статті 149 КК України на таку: «Торгівля людиною». Отож, під час захисту цікаво буде почути, як в розумінні дисертанта співвідносяться між собою назва та зміст статті 149 КК України, а також аргументи – чому дисертант на сторінках роботи не веде мову про невідповідність між ними?

2. Викликає певні застереження підхід дисертанта до характеристики об'єкта складу досліджуваного кримінального правопорушення. Навівши на сторінках своєї роботи позиції різних вчених з цього приводу, авторка (на с. 109 дисертації) підсумовує, що «переважна більшість підтримує теорію, що об'єктом торгівлі людьми є свобода (воля) особи, якій внаслідок вчинення кримінального правопорушення заподіюється шкода. Противники такої теорії наводять аргументи, що потерпіла особа в багатьох випадках дає свідому чи не свідому згоду на вчинення протиправних дій відносно себе, і тому в такому випадку свобода (воля) людини не може бути об'єктом на який вчиняється замах протиправним діянням. А.В. Андрушко наголошує, що «основним

безпосереднім об'єктом торгівлі людьми слід визнавати свободу та гідність особи в об'єктивному її значенні (людську гідність)».

Далі дисертантка робить висновок: «частково з цим твердженням, можна погодитись, водночас, у визначених об'єктах не має жодної згадки про волю, що є відмінною категорією від свободи, але саме воля впливає на здатність приймати ті, чи інші рішення людиною, а отже, воля є самостійним об'єктом торгівлі людьми, на рівні з свободою та гідністю».

Усвідомлюючи дискусійність цієї проблематики, зазначу, що на мій погляд, така «плутанина» у встановленні співвідношення понять «волі» та «свободи», вочевидь, обумовлена полісемантичністю тих термінів, якими означені ці поняття. Залежно від того, в якому із багатьох можливих значень, сприймає та тлумачить «волю» чи «свободу» законодавець, науковець, правозастосувач чи пересічний читач, співвідношення цих понять справді може бути кардинально іншим. І кожна з цих точок зору має право на існування².

Отож, цікаво почути, як саме в розумінні дисертантки співвідносяться поняття «воля» та «свобода»? і якими аргументами обумовлений висновок про те, що «воля є самостійним об'єктом торгівлі людьми, на рівні з свободою та гідністю»?

3. У результаті проведеного юридичного аналізу складу злочину «Торгівля людьми» дисертантка висновує, що «суб'єктивна сторона торгівлі людьми полягає у наявності прямого умислу та спеціальної мети – експлуатації людини. Саме мета є визначальною у правовій конструкції складу кримінального правопорушення» (с. 143). Тобто авторка відстоює позицію, згідно з якою мета експлуатації є обов'язковою ознакою даного складу злочину для будь-якої із альтернативних форм суспільно небезпечного діяння, в тому числі і для купівлі-продажу людини. Проте, в доктрині кримінального права висловлюються і інші точки зору. Зокрема, що мета експлуатації стосується лише таких форм суспільно небезпечного діяння, як «вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини». Тому, в ході захисту варто озвучити аргументи, керуючись якими дисертантка дійшла висновку, що мета експлуатації повинна визнаватись обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони торгівлі людьми у кожному випадку вчинення цього злочину (включно з купівлею-продажем людини).

4. У висновках дисертаційного дослідження авторка зазначає, що нею «аргументовано необхідність удосконалення механізмів притягнення до

² Детальніше див.: Різник О.Р., Газдайка-Василишин І.Б. Незаконне позбавлення волі за кримінальним правом України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 58-65

відповідальності за ст. 149 КК України шляхом: а) підвищення мінімальних строків покарань у виді позбавлення волі для кваліфікованих складів торгівлі людьми з метою унеможливити умовне незастосування покарання за такі злочини; б) процесуального забезпечення захисту потерпілих шляхом обмеження строку розгляду справи судом і гарантій недопущення повторної віктимізації; в) підвищення ефективності досудового розслідування через фахову підготовку слідчих, прокурорів». Видається, що такі рекомендації дещо виходять за межі предмету дослідження, адже згідно з формулюванням, викладеним у вступі, предметом дослідження є «кримінальна відповідальність за торгівлю людьми». Процесуальні гарантії та фахова підготовка – це явища, які лежать поза межами цього предмету, і для рекомендацій щодо їх вдосконалення, вочевидь, слід проводити окремі самостійні дослідження.

5. У підрозділі, присвяченому питанням відмежування торгівлі людьми від суміжних складів кримінальних правопорушень, авторка ретельно аналізує ознаки, за якими торгівля людьми відрізняється від інших злочинів, в тому числі тих, які уособлюють окремі форми експлуатації людини та пропонує відповідні правила кваліфікації. Варто зауважити, що багато з них – доволі дискусійні. Не вдаючись у деталі, зазначу, що, на мій погляд, торгівля людьми не охоплює жодну із можливих форм експлуатації людини (незалежно від того, якою нормою кримінального закону передбачена та чи інша форма експлуатації). Адже, складом торгівлі людьми охоплюється лише мета експлуатації (а не власне експлуатація). Тому, цікавим та доцільним був би підхід, за якого дисертантка б виробила універсальний алгоритм відмежування торгівлі людьми від будь-якого кримінального правопорушення, що експлуатує людину (незалежно від форми цієї експлуатації) та запропонувала відповідні універсальні правила кваліфікації такого роду діянь.

Викладені вище зауваження мають здебільшого дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що дисертаційна робота Віти Сергіївни МУСАТЕНКО є самостійним, оригінальним, актуальним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають важливе теоретичне та практичне значення та вирішують важливу наукову проблему – створення наукового підґрунтя для ефективної кримінально-правової протидії торгівлі людьми.

За актуальністю, новизною, достовірністю та обґрунтованістю, науково-теоретичною та практичною значущістю результатів, кількістю та обсягом публікацій, оформленням дисертація відповідає вимогам, передбаченим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами) та

Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами).

Відповідно, авторка дисертації – Віта МУСАТЕНКО – за умови успішного захисту заслуговує на присудження освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - Право.

ОПОНЕНТ:

**кандидат юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 1
Львівського державного
університету внутрішніх справ**

Ірина ГАЗДАЙКА-ВАСИЛИШИН